

*Мацевко Т. М., кандидат психологічних наук,
начальник НДЛ НЦСВ Академії сухопутних
військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)
Ганеєва О. Л., кандидат історичних наук,
науковий співробітник НДЛ (морально-
психологічного забезпечення та військових
традицій) НЦСВ Академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВИДОВОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

В статті розглядаються напрямки оптимізації психолого-педагогічної забезпечення виховного процесу та формування розвивального навчального середовища у ВВНЗ

В статье рассматриваются направления оптимизации психолого-педагогического обеспечения воспитательного процесса и формирования развивающей учебной среды в ВВУЗе.

The article deals with the direction of optimization of psycho-pedagogical support of the educational process and the shaping of an evolving learning environment in military school.

Перехід від постіндустріального до інформаційного суспільства, світові тенденції підготовки фахівців обумовлюють необхідність створення нової, інноваційної системи освіти. Саме тому розвиток єдиної системи військової освіти є одним із пріоритетних напрямів розбудови Збройних Сил України.

Дослідники сучасної моделі військової освіти зазначають, що випускник військового вишу – військовий професіонал – має бути підготовленим до самостійного оволодіння новітніми технологіями, здатним до продуктивної творчої діяльності, прийняття та реалізації грамотних, обґрунтованих рішень у складних умовах навчально-бойових завдань та екстремальних ситуаціях бойової діяльності [1].

Навчально-виховний процес (далі – НВП) у видових вищих навчальних закладах системи військової освіти будується з урахуванням специфіки військово-професійної діяльності майбутніх офіцерів. Вдосконалення НВП в контексті інноваційного розвитку військової освіти, передбачає упровадження відповідних форм організації навчально-виховного процесу, розвиток суб'єктно-орієнтованих форм навчання, застосування новітніх підходів, у т.ч. технології проблемного навчання, упровадження інтегрованих навчальних курсів. Незаперечними складовими НВП є також науково-методичне забезпечення й

психологічний супровід системи підготовки військових фахівців.

Одним з елементів військово-професійної діяльності є військово-професійна підготовка курсантів (далі – ВПП). Водночас ВПП є самостійною інтегративною системою, що складається з таких взаємопов'язаних підсистем як гуманітарна й соціально-економічна, фундаментальна (природничо-наукова); професійно-орієнтована й практична. Умовою результативної ВПП, на нашу думку, є варіативність теоретичної й практичної складових навчання та психолого-педагогічна взаємодія науково-педагогічних працівників, офіцерів курсової ланки, керівництва військового вишу в процесі підготовки майбутніх офіцерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасними дослідниками військової освіти України (М.І. Нецадим, Г.Д. Темко, В.В. Ягупов, О.В. Барабанщиків) розкрито методологію військової педагогіки, закономірності і принципи підготовки військових фахівців. Проблемні питання та принципи виховання курсантів, формування професійних якостей досліджено у наукових студіях О.В. Бойка, М.Й. Варія, В.О. Ройляна та інш. У науковій студії В.О. Ананьїна, В.В. Пучкова розкрито сутність процесу формування військового професіонала, рівні та особливості впливу соціуму на військову освіту. Заслуговує уваги дисертаційне дослідження

С.М. Левченка щодо специфіки суб'єктно-орієнтованого виховання у вищому військовому навчальному закладі [2]. За автором, процес навчання і виховання курсантів проходить у цілодобовій військово-професійній діяльності та потребує превалювання індивідуальних над груповими і фронтальними формами аудиторної і позааудиторної роботи, моделювання відповідного виховного середовища Д.В. Коваленком досліджено критерії та показники готовності курсанта до реалізації морально-правової поведінки у військово-соціальному середовищі [3].

Мета та завдання дослідження.

Процес навчання та виховання дуже часто породжує низку таких суперечностей:

- надання особистості необхідної кількості професійних знань і вмінь та необхідності забезпечення її гармонійного розвитку;

- між вимогами офіційного фіксування результатів навчання та необхідністю визначення реальної динаміки професійної вихованості та підготовленості;

- між спрямованістю НВП на підготовку фахівця, що відповідає вимогам сьогодення та умовами його майбутньої професійної діяльності, що швидко змінюється та розвивається.

Паритетне вирішення вищевказаних та інших суперечностей, на наш погляд, можливе лише за умови формування єдиного навчально-виховного середовища. Кожний елемент організації та здійснення навчальної, виховної, професійної та інших видів діяльності, в першу чергу, має бути спрямований на формування у курсантів чітко означеної моделі майбутньої військово-професійної діяльності з її нормами, цінностями, санкціями та ідеалами.

Отже, метою нашого дослідження є визначення основних напрямів психолого-педагогічного забезпечення формування розвивального навчально-виховного середовища ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу.

Розуміння невідривної єдності процесів навчання, виховання і розвитку у професійній підготовці майбутніх офіцерів у видовому вищому навчальному закладі (далі – ВВНЗ) вимагає впровадження відповідних форм організації навчально-виховного процесу. До таких форм слід передусім

віднести ті, що стимулюють розвиток у курсантів самостійного, критичного, творчого мислення, оскільки саме розвиток творчої індивідуальності майбутнього офіцера є одним із провідних завдань підготовки військового керівника.

Курсант, як майбутній військовий фахівець, має чітко уявляти і розуміти, з одного боку, вимоги суспільства, часу, держави до себе, яким він має відповідати як громадянин та захисник Батьківщини. З іншого – курсант готується стати спеціалістом у конкретній військовій сфері, керівником того чи іншого армійського колективу, що висуває до нього не менш високі вимоги, обумовлені особливостями військової служби і специфікою майбутнього фаху. З усвідомленням високих вимог до себе, своєї професії починається його професійне самоусвідомлення що є стартовою позицією для іншої внутрішньої діяльності курсанта – професійного самовдосконалення.

Зауважимо, що будь-які навчальні заняття породжують у курсантів ті чи інші психічні стани (задоволеність, зацікавленість, байдужість, прикрість, розгубленість тощо), повторення яких позначається на психіці кожного з них. Позитивний вплив викладача на психічну діяльність курсанта забезпечує розвиток психологічної стійкості та полягає в тому, щоб переконати в значущості, встановити контакт, викликати зацікавленість, зорієнтувати, спонукати до активного осмислення, домогтися безперервного розуміння та фіксації сутності того, що викладається.

Загальновідомо, що в основі технології проблемного навчання лежать психологічні закономірності проблемної ситуації та дослідницький принцип теорії пізнання [3]. Проблемно-діалектичне вивчення фундаментальних та військово-технічних дисциплін дозволяє курсантам уявити предметні і соціальні аспекти їхньої майбутньої професійної діяльності. Вирішення навчально-бойових завдань у реальному та віртуальному просторі, ситуаційне моделювання дозволяють відтворити обстановку, максимально наближену до реальної та відпрацювати алгоритм розв'язання конкретних воєнно-технічних задач.

Об'єктивною потребою сьогодення є створення адекватного інформаційно-освітнього середовища та високоякісного навчального продукту, направлено на реалізацію кінцевої мети навчальної діяльності: електронні навчально-методичні комплекси, інтерактивні підручники, навчальні посібники, комп'ютерно-орієнтовані тестові програми, які є не тільки невід'ємною складовою інтерактивних процесів навчання на підставі суб'єктно-орієнтованого підходу, але й формують електронне навчальне середовище навчального закладу. Реалізації принципу єдності навчання і виховання активно сприятиме накопичення курсантами необхідного власного досвіду, так званого "операційно-технологічного фонду"[4].

У процесі навчання майбутній військовий фахівець має можливість самостійного вибору схем, методів і форм роботи, які найбільш відповідають його індивідуальним особливостям. Саме тому, одним з пріоритетних напрямків особистісно-орієнтованої парадигми навчання та виховання у видовому ВНЗ є формування у курсантів методичних навичок проведення заходів навчально-бойової діяльності, виховної роботи, повсякденної службової діяльності.

На жаль, не стала системою поступова спланована передача курсантам певних функцій навчально-виховного процесу. Відомі лише поодинокі спроби проведення курсантами окремих заходів повсякденної діяльності та виховної роботи. З метою розвитку нових форм комунікативної взаємодії між курсантами, науково-педагогічним складом та керівництвом вишу ми вважаємо за необхідне поширювати різні форми курсантського самоврядування, що може стати дієвим засобом демократизації системи вищої військової школи.

Виховання курсантів ВВНЗ поряд із загальними рисами, притаманними виховній роботі в ЗСУ, має ряд особливостей, обумовлених характером військово-професійної діяльності, специфікою видового військового вишу. В даному випадку виховання виступає як найважливіший засіб активізації інтелектуальних, моральних, емоційно-вольових якостей курсантів на творче оволодіння військовою справою та

вирішення інших завдань, що їх висуває життя, формування лідерських якостей.

У системі виховання курсантів ВВНЗ ми виділяємо такі *структурні компоненти*:

- військово-професійне та військово-патріотичне виховання, як необхідна засада національного виховання;

- забезпечення в навчальному закладі зразкового статутного внутрішнього порядку;

- встановлення та розвиток правильних службових (статутних) і позаслужбових взаємовідносин між викладачами, начальниками і курсантами, колективами підрозділів курсантів, а також міжособистісних відносин усередині колективів навчального закладу;

- формування здорового способу життя, умінь і звичок щодо організації та самоорганізації культурного дозвілля, фізичне виховання і розвиток курсантів,

- забезпечення здорового морально-психологічного клімату в колективі; створення й підтримання естетичного вигляду всіх приміщень з метою впливу на поведінку і настрої курсантів;

- формування в кожного курсанта потреби, прагнення та вмінь систематично займатися всебічним самовихованням і саморозвитком, військово-професійним та культурним самовдосконаленням.

Розглянемо більш детально особливості виховання курсантів ВВНЗ.

По-перше, особливістю виховання у ВВНЗ є всебічний розвиток особистості курсанта в поєднанні з формуванням у нього військово-професійних якостей офіцера-патріота.

По-друге, виховання курсантів спрямоване на формування та розвиток у них якостей командира (керівника) підрозділу, який здатний наполегливо й рішуче домагатися поставлених цілей, виконання наказів вишого командування, творчо управляти підлеглими.

По-третє, важливою особливістю процесу виховання є формування в курсантів якостей військового педагога, вчителя та вихователя підлеглих, активного громадянина, який вміє спілкуватися і працювати з людьми, згуртовувати їх у команду та має педагогічний такт. Він має бути вимогливим, чуйним і турботливим командиром, який володіє принципами і методами виховання, здатен ефективно

використовувати весь арсенал педагогічних засобів, удосконалювати свою педагогічну культуру і майстерність.

По-четверте, процес виховання У ВВНЗ здійснюється в обстановці суворого статутного порядку, що розглядається як одна з умов і дієвий засіб виховання.

По-п'яте, характерною особливістю є те, що виховний процес відбувається не тільки у навчальних аудиторіях, а й у польових умовах, під час тактичних навчань, де виконання навчальних завдань максимально наближено до бойової обстановки. Усе це створює реальні труднощі у навчальній діяльності, подолання яких підвищує ефективність виховного процесу, надає йому специфічної військово-професійної спрямованості, забезпечує морально-психологічне загартування курсантів.

Виховання також можна розглядати як процес перетворення вихованців з об'єкта на суб'єкт різноманітних видів самостійної діяльності. А для цього виховання має забезпечувати формування внутрішніх сил, що становлять механізм поведінки особистості: системи ціннісних орієнтацій і духовних потреб, інтересів, переконань, соціальних почуттів, сильної волі, звичок, мотивів до здійснення військово-професійної діяльності.

Виховний вплив опосередковується характером взаємовідносин, що існують між вихователем і вихованцем, усередині курсантських колективів, окремими їх членами, а також між неформальними мікрогрупами. Чим більше у цих стосунках взаємоповаги, доброзичливості та вимогливості, тим успішніше відбувається процес виховання [5].

Особливе місце в загальній структурі виховної роботи з курсантами ВВНЗ посідає *військово-патріотичне виховання*, яке в системі військової освіти є складовою національного виховання і передбачає реалізацію комплексної програми в таких основних напрямках:

- створення умов для орієнтації виховання на формування національної свідомості, гідності, любові до рідної землі, свого народу, готовності до самопожертви в ім'я захисту своєї Батьківщини;

- впровадження в систему виховання ідеї державності, незалежності України, будівництва ЗС як гаранта територіальної

цілісності держави, недоторканності її кордонів, захисту національних інтересів;

- створення в ВВНЗ відповідних служб і підрозділів для організації виховної та військово-патріотичної роботи;

- цілеспрямована підготовка національно свідомих науково-педагогічних кадрів високої кваліфікації;

- створення необхідної матеріально-технічної бази виховання на основі сучасних досягнень інформатизації, технологій виховання, залучення засобів масової інформації.

Одним із найважливіших елементів педагогічної діяльності вихователів у ВВНЗ є оцінка та облік результатів виховання.

Оцінка вихованості курсантів (слухачів), з одного боку, є показником відповідності досягнутого рівня виховання поставленим цілям і завданням, а з іншого – засобом оптимізації педагогічного впливу.

У загальній педагогіці проблема оцінювання та обліку результатів виховання вважається однією з найактуальніших і останнім часом пов'язана із застосуванням терміна *педагогічна діагностика*.

Слід зауважити, що облік результатів виховання передбачає коригування виховних впливів та організацію нових на основі попередньо визначеного рівня вихованості. Тому тільки з позицій системного підходу можна правильно розкрити сутність і зміст педагогічної діагностики, що являє собою систему накопичення, фіксації та узагальнення відомостей про курсантів та колективи й оцінки рівня їхньої вихованості на основі об'єктивних показників (критеріїв) з метою коригування попередніх та організації нових педагогічних впливів. Усе це здійснюється відповідно до завдань виховання щодо формування професійно важливих якостей військового фахівця.

Отже, важливим питанням у розв'язанні цієї проблеми є розробка системи об'єктивних критеріїв вихованості курсанта (слухача) та адекватного апарату їх кількісної оцінки.

Наступною, найспецифічнішою функцією, що істотно відрізняє власне НВП ВВНЗ, є *психологічна* підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності. Її головне призначення полягає у формуванні в курсантів позитивного, емоційно забарвленого ставлення до професії офіцера,

захопленості та активного прагнення займатися нею, стійкої внутрішньої готовності до подолання труднощів, пов'язаних із професійною діяльністю офіцера в мирний і воєнний час, відповідної емоційно-вольової стійкості.

Формування високої психологічної готовності курсантів здійснюється за такими напрямками. Передусім це – загальна психологічна підготовка, яка формує в майбутніх офіцерів готовність до служби, керування людьми, виконання бойових завдань. Спеціальна психологічна підготовка спрямовується на підготовку офіцерів до успішних дій у конкретних видах служби, бою. Цільова психологічна підготовка пов'язується з виконанням окремого завдання (це може бути, наприклад, підготовка до тактичних навчань).

Психологічна підготовка курсантів здійснюється за допомогою всіх видів занять з усіх навчальних дисциплін, а також виконанням спеціальних психотехнічних вправ. Найважливішим засобом психологічної підготовки військових фахівців є набуття ними досвіду активних дій у екстремальних ситуаціях: подолання перешкод психологічної підготовки; тактичні заняття на полях психологічної підготовки; дії в оточенні вогню із застосуванням техніки в обмеженому просторі, у темряві; застосування імітаторів і ситуаційних тренажерів; дії зі зброєю, бойовою технікою, кидок бойової гранати, обкатка танками тощо. Значущим чинником формування психологічної готовності є створення психологічно складної навчальної обстановки через введення елементів ризику, раптовості, високого темпу дій, обмеженості у часі прийняття рішень, наявності умовного „противника”, відтворення предметної подібності до обстановки бою та ін.

Орієнтація виховної роботи на організацію формуючого середовища у цілісному педагогічному процесі не означає скасування виховної діяльності за межами навчального процесу: вітчизняна військова педагогічна практика має досвід ефективного застосування різноманітних форм позааудиторної виховної роботи, наприклад, конкурси–конкурс на кращого військового фахівця (за спеціальностями), конкурс на кращу курсантську наукову роботу, виставки творчих мистецьких робіт

курсантів, конкурси художньої самодіяльності, диспути, присвячені, актуальним питанням суспільно-політичного і громадянського життя. На нашу думку, застосування і розвиток цих форм виховної роботи є не тільки засобом формування і розвитку творчого потенціалу майбутнього офіцера, його активної громадянської і життєвої позиції у цілому, але є й важливою формою навчання, опанування тими знаннями, навичками і вміннями, які стануть у нагоді майбутнім офіцерам в організації виховної роботи з підлеглими.

В ролі суб'єкта педагогічного керівництва цього процесу в умовах ВВНЗ виступають організатори навчально-виховного процесу, командири курсантських підрозділів, науково-педагогічні працівники ВВНЗ, яких можна позначити єдиним поняттям – „військовий педагог”.

Тільки володіючи системою педагогічного керівництва самостійною роботою курсанта над собою, можна допомогти майбутньому офіцерові в його добрих намаганнях покращити себе як особистість, як військового професіонала. Таку допомогу слід вважати обов'язком усіх тих, хто навчає і виховує, тобто готує еліту українського війська – офіцерські кадри.

На нашу думку, особливо слід виокремити проблему мотивації професійної підготовки і саморозвитку.

Мотивація – одне із найважливіших питань сучасної педагогіки і психології. У професійній підготовці офіцера мотивація виходу за межі нормативного, рутинного виконання службових обов'язків є головною рушійною силою саморозвитку. Офіцер – це, перш за все, активна людина, професійним обов'язком якої є спонукати інших людей до здійснення певної діяльності, приводити спрямованість їх дій у відповідність до завдань військового підрозділу, орієнтувати на досягнення певних результатів, надихати їх і підтримувати їх енергію і наполегливість, допомагати долати апатію, втомленість тощо.

Ефективне вирішення мотиваційних завдань ускладнюється тим, що система мотивів конкретної людини існує за власними законами, не завжди зрозумілими і такими, що не завжди піддаються зовнішнім впливам. Розуміння себе і розуміння інших –

Питання педагогіки

це розуміння мотивів, якими керується особистість у своїх вчинках.

Мотиваційні сили виникають, розвиваються і завмирають подібно стихійним силам природи. Вирішення завдання мотивації курсанта на саморозвиток та самовдосконалення знаходиться у площинні глибокого вивченні особистості курсанта, знаходження для нього особистісних цілей і смислів у здійсненні військово-професійної діяльності. І це є ще одним пріоритетним завданням науково-педагогічних працівників, офіцерів курсової ланки, управління ВВНЗ у напрямку підвищення ефективності НВП та формування розвивального середовища.

Таким чином, для оптимізації психолого-педагогічної взаємодії науково-педагогічних працівників, офіцерів курсової ланки, управління ВВНЗ та курсантів як умови підвищення ефективності навчально-виховного процесу можна визначити основні напрямки:

1) забезпечення наступності педагогічної взаємодії викладачів і курсантів

на різних етапах професійного навчання майбутніх офіцерів, поступовий обмін між викладачами та курсантами соціально-рольовими функціями;

2) проведення моніторингу особистостей викладача та курсанта, які є умовою і результатом їхньої ефективної взаємодії у процесі навчання;

3) перехід від індивідуально-спільного (фронтальне чи паралельне навчання) до спільно-взаємодійного типу організації навчання (групові форми навчання, ділові ігри, "мозкові штурми", дискусії тощо);

4) моніторинг рівня задоволення викладачів і курсантів педагогічною взаємодією і виявлення труднощів, що заважають ефективному перебігу цього процесу;

5) науково-методичне забезпечення та психологічний супровід (діагностика, консультація, психокорекція тощо) педагогічної взаємодії;

6) проведення аналізу і оцінювання результатів педагогічної та виховної взаємодії та корегування їх перебігу.

Література

1. Ананьїн В.О., Пучков О.О. Військова освіта у формуванні особистості сучасного військового професіонала / В.О.Ананьїн, О.О.Пучков .– Режим доступу до статті http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_24/Gileya24/F23.pdf

2. Троцько Г.В. Теоретичний і практичний досвід формування особистості вчителя у контексті поступу сучасних педагогічних ідей / Г.В.Троцько .– Режим доступу до статті: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu/Filos/2009_29/2.html.

3. Левченко С.М. Особистісно орієнтоване виховання майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди / С.М.Левченко. – Х., 2004.

4. Коваленко Д.В. Педагогічні основи етико-правової підготовки майбутнього офіцера в умовах вищого військового навчального закладу / Д.В.Коваленко.– Режим доступу до статті : <http://library.uipa.kharkov.ua/library/>.

5. Ягулов В.В. Військова дидактика : [Навчальний посібник] / В.В. Ягулов. – К. : ВЦ "Київський університет", 2000.–400 с.